

اصلاحات ارضی در ایران

۱۳۴۰-۱۳۴۵

نوشته

آن.ک.س. لمتون

ترجمه

مهدی اسحاقیان

مؤسسه انتشارات امیرکبیر

تهران، ۱۳۹۸

فهرست

مقدمه مترجم	۹
مقدمه	۱۵
فصل اول: سرزمین و مردم ایران	۱۷
نظام زمینداری	۱۷
فصل دوم: واپسمانی اقتصادی، اجتماعی و سیاسی، شورای ده، زمین‌های خالصه	۴۵
تقسیم املاک شاه، اجرا نشدن قانون اصلاحات ارضی سال ۱۳۳۹	۴۵
فصل سوم: قانون اصلاحات ارضی ۱۹ دی ۱۳۴۰	۷۱
فصل چهارم: اجرای قانون اصلاحات ارضی، مواد الحاقی، کنگره دهقانی	۹۵
فصل پنجم: سرکوبی مخالفان و گسترش اصلاحات در کشور	۱۱۷
فصل ششم: اجرای مرحله اول اصلاحات ارضی، گوناگونی در روش اجرا، خراسان	۱۳۷
فصل هفتم: اجرای مرحله اول اصلاحات ارضی: جنوب و جنوب شرقی	۱۴۹
فصل هشتم: اجرای مرحله اول اصلاحات ارضی، غرب	۱۷۱
فصل نهم: اجرای مرحله اول اصلاحات ارضی: آیین‌نامه مواد الحاقی	۱۹۵
فصل دهم: اجرای مرحله دوم: اجاره	۲۱۳
فصل یازدهم: اجرای مرحله دوم اصلاحات ارضی، فروش، تقسیم	۲۳۷
فصل دوازدهم: رسیدگی و حل و فصل اختلاف مالکان و زارعان	۲۵۱
فصل سیزدهم: نظام آبیاری	۲۶۵
فصل چهاردهم: شرکت‌های تعاونی و سازمان مرکزی تعاون روستایی	۲۷۹
فصل پانزدهم: جنبش تعاونی، ۱۳۴۰ - ۴۳	۲۸۹
فصل شانزدهم: شرکت‌های تعاونی در سال‌های ۱۳۴۴ - ۴۵	۳۰۹
فصل هفدهم: دستاوردها، مسائل و روندها	۳۳۹
پی‌نوشت	۳۳۹
لغات و اصطلاحات	۳۴۹
معادل‌های انگلیسی - فارسی	۳۵۳
نمایه	۳۵۶

فصل اول

سرزمین و مردم ایران

نظام زمینداری^۱

طراحان و تنظیم‌کنندگان برنامه اصلاحات ارضی ایران، همانند دیگر اصلاحگران، با محدودیت موقعیت و تا حدودی ناشی از شرایط طبیعی و اوضاع گذشته رو به رو بودند، و برای اجرای طرح‌هایشان به نیروهای طبیعی و انسانی موجود تکیه داشتند. از نظر جغرافیای طبیعی و شرایط اقتصادی و اجتماعی موضوع اصلی موقعیت تنوع و گوناگونی بود، و از این گوناگونی مسائل و مشکلاتی به وجود می‌آمد که اصلاحگران در تمهید طرحی که در کل کشور باید اجرا شود با آن مواجه می‌شدند.

ایران یا پرشیا، این واژه در زبان انگلیسی به کشوری اطلاق می‌شود که در طول تاریخ به این نام شناخته شده است و من هم آن را در این کتاب به کار می‌برم، از ۱۶۴۸،۱۹۵ کیلومتر مربع تشکیل می‌شود که از شمال غربی تا جنوب شرقی تقریباً ۲،۲۵۲ کیلومتر و از شمال تا جنوب ۱،۴۰۷ کیلومتر را در بر می‌گیرد. از غرب به ترکیه و عراق و از جنوب غربی و جنوب به خلیج فارس و دریای عمان، از شرق به پاکستان و افغانستان و از شمال به اتحاد شوروی [سابق] و دریای خزر محدود است. بیشتر کشور از فلاتی با کوه‌های بلند احاطه شده با دو نوار باریک زمین‌های پست در کناره خلیج فارس و دریای خزر تشکیل می‌شود.

کوه‌های زاگرس رشته‌های موازی ممتدی است که از شمال غربی به جنوب شرقی کشیده می‌شود و به صورت یک قوس از ارمنستان تا بلوچستان امتداد می‌یابد. بخش شمال غربی زاگرس سرزمین سنگی موجی شکل ناهمواری است که با قله‌های بلندی همچون کوه سبلان با

1. land tenure system

۴۸۱۱ متر ارتفاع در غرب اردبیل و کوه سهند با ۳۷۱۰ متر در جنوب تبریز از هم جدا می‌شود. در غرب سهند، دریاچه رضائییه (ارومیه) که آجی چای، صوفی چای، موردی چای و جغتو از شرق، تاتائو از جنوب و نه رودخانه کوچک از غرب به آن می‌ریزند، حوضه فرورفته بزرگی را تشکیل می‌دهد که از طرف غرب و جنوب با کوه‌های کردستان محصور می‌شود. رودهای دیاله و کرخه از این کوه‌ها سرچشمه می‌گیرند و به رود دجله می‌پیوندند. در جنوب و جنوب شرقی کردستان، کوه‌های لرستان و بختیاری با چندین قله به ارتفاع بیش از ۳،۹۶۲ متر از بخش مرکزی زاگرس به طرف جنوب شرقی تا بندرعباس کشیده می‌شود. رودخانه کارون از کوه‌های بختیاری سرچشمه می‌گیرد و با پیوستن به رود دز در زیر شوشتر، به طرف دشت‌های هموار و آبرفتی خوزستان جریان می‌یابد و در خرمشهر (محمه) به اروندرود می‌پیوندد. زهکشی زاگرس مرکزی کار دشوار و مشکلی است. دره‌ها عمدتاً از گیاه و درخت پوشیده شده است. بخش جنوب شرقی زاگرس سرزمین متروک و بی‌سکنه‌ای است که بیشتر آن را صخره‌های لخت و بیابان‌های شنی می‌پوشاند، و فلاتی را به ارتفاع متوسط ۱۸۲۸ تا ۲،۱۳۳ متر به وجود می‌آورد که از جلگه ساحلی باریکی سر بر می‌آورد. حوضه جزموریان در انتهای شرقی آن قرار می‌گیرد. قسمت پایین‌تر آن ۳۰۴ متر ارتفاع دارد، و با تیزه کوهستان از فلات مرکزی جدا می‌شود.

در شمال ایران بین کوه‌های قفقاز و هندوکوش، رشته کوه‌های البرز و کپه داغ قرار دارد. آن یک از میان یک رشته‌چین خوردگی‌های باریک شیب‌دار از دریای خزر، که ۲۶ متر پایین‌تر از سطح دریاست، سر بر می‌آورد. بلندترین قله آن دماوند به ۵،۶۷۱ متر می‌رسد. دامنه‌های شمالی را جنگل‌های برگ‌ریز انبوه تا بیش از ۲،۱۳۳ - ۲،۴۳۸ متر می‌پوشاند. کرانه‌های ساحلی دریای خزر را تلماسه‌ها و مرداب‌ها در بر می‌گیرد. سفیدرود، که پیش از این قزل اوزن نامیده می‌شد، از کوه‌های نزدیک سنندج در کردستان سرچشمه می‌گیرد، و پس از طی مسیر طولانی پریچ و خم نزدیک به ۸۰۳ کیلومتر در شرق رشت به دریای خزر می‌ریزد. رود هراز پس از فلات لار، که در آن جا به نام رود لار شناخته می‌شود، نزدیک آمل به دریای خزر سرازیر می‌شود. رود گرگان، که از خراسان سرچشمه می‌گیرد، پس از طی مسیری نزدیک به ۳،۲۱۸ کیلومتر در شمال غربی شهر گرگان (استرآباد) به دریای خزر می‌پیوندد. چهارمین رود بزرگی که به دریای خزر می‌ریزد اترک است. این رود از کوه‌های نزدیک قوچان سرچشمه می‌گیرد و پس از طی تقریباً ۵۳۵ کیلومتر، که بخشی از خط مرزی ایران و روس را تشکیل می‌دهد، در خلیج حسینقلی به دریای خزر وارد می‌شود.

در حاشیه شرقی فلات مرکزی ایران بین کوه‌های کپه داغ و زاگرس، منطقه کوهستانی ناهموار

خشک و بایری با قله‌های مضرس، شن ران و شرایط اقلیمی بسیار متفاوت به چشم می‌خورد. در جنوب آن حوضه رود هیرمند قرار دارد. فلات مرکزی از شماری حوضه‌های بسته تشکیل می‌شود که پست‌ترین بخش آن ۶ / ۶۰۹ تا ۴ / ۹۱۴ متر ارتفاع دارد به جز در جنوب شرقی که به ۸ / ۳۰۴ متر می‌رسد به هنگام بارندگی‌های تند و شدید و ذوب شدن برف‌ها نهرهای بی‌شماری جریان می‌یابد که یا به گودال‌های ایران مرکزی می‌ریزد و یا به رودهای دائمی که به باتلاق‌های نمک وارد می‌شود می‌پیوندد. آب بسیاری از این رودخانه‌ها با نفوذ کامل به تدریج کم و یا کلاً در تابستان متوقف می‌شود. از بین این نهرها که جریان آب بیشتری دارند رودخانه‌های جاجرو و کرج است که به ترتیب از شمال و شمال غربی تهران سرچشمه می‌گیرند، و نیز ابهررود (شوره رود) که از کوه‌های نزدیک سلطانیه جریان می‌یابد و قراسو از نزدیک همدان و همین‌طور رود قم. زاینده‌رود از کوه‌های بختیاری منشأ می‌گیرد و پس از آن که سراسر منطقه حاصلخیز اصفهان را طی می‌کند، در جنوب شرقی اصفهان به باتلاق گاوخونی (گاوخانه) می‌ریزد. در فارس رود کر با شاخه‌هایش به دریاچه بختگان می‌پیوندد. بخش‌های مرکزی، شرقی و جنوب شرقی فلات را بیابان‌های دشت کویر و دشت لوت، که سکونت‌ناپذیر و بایر است، می‌پوشاند.

آب و هوا وجه دیگر فلات ایران است. عوامل متغیر زیادی در بارندگی دخیل است. بادهای تند و شدید، خصوصاً در جنوب شرقی، معمولی است. فصل‌ها در فلات منظم است. دمای هوا در تابستان در کل، با افت شدید آن در شب، بسیار بالاست. حداکثر دما در میانه روز در ماه تیر در تهران ۳۷ درجه سانتیگراد، در مشهد ۳۳ و در کرمان ۳۸ درجه است. در سیستان دما ممکن است به بیش از ۴۸ درجه سانتیگراد هم برسد. میانگین دما در ماه دی در شمال و شمال غربی فلات ۶ / ۱ و در جنوب و جنوب شرقی ۲ / ۷ درجه سانتیگراد است. در شمال غربی دمای زیر صفر درجه سانتیگراد عجیب نیست. بارش تند و زیاد باران در کرانه‌های دریای خزر کاملاً سراسر سال را با بیشترین میزان در اوایل پاییز در بر می‌گیرد که نسبت آن از ۱۲۷ تا ۱۵۲،۴ سانتی‌متر در غرب، ۵۰،۸ سانتی‌متر در شرق و به بیش از ۲۵۴ سانتی‌متر در دامنه‌های شمالی البرز تغییر می‌کند. بوشهر با میانگین حدوداً ۲۵،۴ و خوزستان ۲۵،۴ تا ۳۰،۴۸ سانتی‌متر با بیشترین میزان در ماه آذر بارندگی دارد. میانگین بارش باران در سیستان ۷،۳۶ سانتی‌متر و در بلوچستان ۸،۸۹ سانتی‌متر است.

حصار کوه‌ها فلات را از باران بی‌نصیب می‌کند. به‌طور کلی، ۲۵،۴ سانتی‌متر خط بارش تپه ماهورهای میانی اطراف کوه‌های زاگرس - البرز - کپه داغ را در بر می‌گیرد، و مرز بین نواحی را که غلات بدون آبیاری می‌توانند وسیعاً کشت شوند و مناطقی که به آبیاری وابسته است مشخص می‌کند. مراتع تابستانی عشایر کوچرو هم در آن و یا نزدیک به خط بارش ۲۵،۴ سانتی‌متر قرار